

Ebû İshak İbrahim es-Saffâr, *Risâle*'si ve Bazı İtikâdî Görüşleri

Rassim Chelidze*

Öz

Ebû İshak İbrahim es-Saffâr âlimler ailesinin bir ferdi olarak V. asrın ikinci yarısı ile VI. asrın ilk yarısında Mâverâünnehir bölgesinde yaşamış ve Türk dünyasında Hanefî - Mâtürîdî çizgisinin bir temsilcisi olarak ön plana çıkmıştır. Saffâr, kelâm ve fıkıh âlimleri arasında bir mevki ve şöhrete sahip olarak doyurucu eserler yazmıştır. Bu çalışmamızda Saffâr'ın ilmî şahsiyeti, zamanımıza kadar ulaşmış olan *Risâle*'si ve bu eserin bağlamında onun bazı itikâdî görüşleri ele alınarak bilim dünyasına tanıtılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ebû İshâk es-Saffâr, *Risâle fi'l-kelâm*, Mâtürîdî kelâmı

Abû Ishâq al-Saffâr, His *Risâlah* and Theological Views

Abstract

This article is devoted to the study of Abû Ishâq al-Saffâr's biography and his system of belief views in the light of the *Risâla fi l-kalâm*. Abû Ishâq al-Saffâr was an outstanding scholar of the second half of the 11th century AD. He was a native of Mawaraunnahr and came from the family of the famous intellectuals. He had played a major role in dissemination of knowledge on the Hanafi-Mâtürîdî School all over the Turkish world. His contemporaries among ulama regarded him as the highest authority in fiqh and kalâm.

Key Words: Abû Ishâq al-Saffâr, *Risâla fi l-kalâm*, Mâtürîdiyya

* Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi
(rasimaly@msn.com)

Giriş

Asırlar boyunca kelâm ilmi alanında Ehl-i Sünnet âlimleri, Kur'ân'ı ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetini esas alarak akıl çerçevesinde diğer dinlere karşı İslâm dininin temel prensiplerini savunmuşlardır. Sünnî kelâmı temsil eden başlıca iki kelâm ekolünden birisi olan Mâtürîdîlik, yakın döneme kadar kelâm araştırmacıları tarafından nispeten ihmal edilmiş olsa da, özellikle günümüz Türkiyesi'nde çok sayıda çalışmaya konu olmaktadır. Özellikle mezhebin kurucusu İmâm Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-tevhîd* ve *Te'vîlâtü Ehli's-sünne* isimli eserlerinin yanı sıra Ebû Seleme es-Semerkindî'nin *Cümelü usûli'd-dîn*'i, Rükneddîn es-Semerkindî'nin *el-Akâdetü'r-rükniyye*'si, Alâeddîn el-Üsmendî'nin *Lübâbü'l-kelâm*'ı gibi eserlerinin ilmî neşirlerinin yapılması ve ayrıca bazı Mâtürîdî eserlerin çevrilerek Türkçe'ye kazandırılması bu ilgi ve ilmî faaliyetin örnekleridir. Hanefî-Mâtürîdî çizgisinin bir temsilcisi olan Ebû İshak İbrâhim es-Saffâr ise kendi döneminde şöhret bulmuş olmasına rağmen Türkiye'de diğer Mâtürîdî bilginlerine göre daha az tanınan bir isim olarak göze çarpmaktadır.

Tabakat kitapların çoğunluğunda Saffâr'ın tam adı, Ebû İshak İbrâhim b. İsmâil b. Ahmed b. İshak es-Saffâr el-Buhârî el-Hanefî olarak geçmektedir. Bu zatın lakabı Rüknüddîn² veya Rüknüslâm'dır.³ O dönem halkın içinde "ez-Zâhid es-Saffâr" şeklinde şöhret kazanmıştır⁴. Bazı tabakatlarda Saffâr'ın adına "el-Ensârî el-Vâilî" nisbesinin de eklendiği görülmektedir.⁵

-
- 1 Zirikli, Hayreddîn, *el-A'lâm: kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ*, Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, Beyrut 1986, I, 32.
 - 2 Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (nşr. Hüseyin el-Esed v.dğr.), 3. baskı, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1985, XXI, 92.
 - 3 Zirikli, *el-A'lâm*, I, 32.
 - 4 Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr el-Mervezî, *el-Ensâb* (nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî), Dâru'l-cinân, Beyrut 1980, III, 546; Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-hanefiyye* (nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1978, I, 73; Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhayy b. Muhammed, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fi terâcimi'l-hanefiyye: et-Ta'likâtü's-seniyye ale'l-Fevâ'idü'l-behiyye* (nşr. Muhammed Bedreddîn Ebû Firâs en-Na'sânî), Matbaatü's-saâde, Kahire 1324, 46; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm* (nşr. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî), Dâru'l-kitabî'l-Arabî, Beyrut 1996, XXXVI, 344
 - 5 Kureşî, *el-Cevâhir*, I, 295, 365; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, Dâru ihyâit-türâsî'l-Arabî, Beyrut t.y., I, 314; Sem'ânî, *et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebîr* (nşr. Münire Nâci Salim), Matbaatü'l-irşâd, Bağdat 1975, I, 72; Temîmî, Takiyyüddin b. Abdülkâdir, *et-Tabakâtü's-seniyye fi*

Saffâr'ın hayatı hakkında ne yazık ki fazla bilgi bulunmamaktadır. Muhtelif kaynaklardaki bilgiler de neredeyse birbirinin tekrarı mâhiyetindedir. Bu kısıtlı bilgilerden hareketle Ebû İshak İbrahim es-Saffâr'ın hayatı hakkında şunları söyleyebiliriz: Ebû İshak İbrahim es-Saffâr hicri 460 (1067) yılında Buhâra'da doğmuştur. Saffâr, bu şehirde yetiştiği ve vefat ettiği için "el-Buhârî" olarak anılmaktadır.

Tarihte "Saffâr"⁶ ismi ile bilinen pek çok âlim bulunmaktadır. Bunlardan Ebû İshak İbrahim es-Saffâr'ın dedesi imam, şair Ebû Nasr Ahmed b. İshak es-Saffâr'dır (ö. [?]). Bu zât, Buhâra âlimlerinden olup hem fıkıh, hem edebiyat, hem de hadis alanında söz sahibidir. Tabakat kitaplarına göre Ebû Nasr Ahmed es-Saffâr Buhâra'da doğmuş, Mekke'de yaşamış ve Tâif'te vefat etmiştir.⁷

Ebû İshak es-Saffâr'ın ilmî silsilesinde babası da yer almaktadır. Onun "eş-Şehîd" adıyla da anılan babası Ebû İbrahim İsmail b. Ahmed es-Saffâr fıkıh, kelâm ve edebiyat alanlarında yetkin bir kimse olarak bilinmektedir. Hanefî tabakat kitaplarında İsmâil es-Saffâr, imâm, hakikatin taraftarı olan, yalanları kınayan ve herhangi bir iktidara boyun eğmeyen olarak vasıflanmıştır. Yaşadığı dönemde Buhâra halkı tarafından "Şemsü'l-mülûk" olarak bilinen hakan Nasr b. İbrahim'in (v. 492/1099) iktidarına yönelik eleştirileri sebebiyle öldürülmesinden⁸ dolayı "eş-Şehîd" olarak anılmıştır. Vefat tarihi olarak genellikle hicri 461 (1068) tarihi verilir.⁹ Sem'ânî ve diğer tabakat kitaplarının verdiği, İbrahim es-Saffâr'ın ilk eğitimini babasından aldığı şeklindeki bilgiyi¹⁰ göz önünde bulunduran *Mu'cemü'l-musannifîn* müellifi Tûnkî, İsmail es-Saffâr'ın kaynaklarda belirtilen vefat tarihinin doğru ve mantıklı olmadığını tespit etmiştir. Ona göre Sem'ânî, İsmail es-Saffâr'ın ölüm tarihinin hicri 461 (1068) yılı olduğunu söylerken; Ebû İshak İbrahim es-Saffâr'ın ilk dinî öğrenimini babasından almış olmasını dikkate almamıştır. Zira 460 (1067) yılında doğan İbrahim es-Saffâr'ın bir yaşında

terâcimi'l-hanefiyye (nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Dâru'r-rifâ'î, Riyad 1983, I, 185.

⁶ Sem'ânî, Saffâr nisbesinin Sâlim b. Senne b. el-Esîm es-Saffâr'dan geldiğini söyler. "Saffâr" kelimesi "bakırla meşgul olmayı ya da bakırdan yapılmış kap kacakları satmayı" ifade eder; bk. Sem'ânî, *el-Ensâb*, a.y.; Tûnkî, Mahmud Hasan, *Mu'cemü'l-musannifîn* (nşr. Sıddik Kemâl Mekki), Matbaatü Zengü Garâf Tabbâre, Beyrut 1926, III, 84. Tabakat kitaplarında Saffâr'ın ya da atalarının bakırla meşgul olduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

⁷ Kureşî, *el-Cevâhir*, I, 73, 146; Leknevî, *el-Fevâ'id*, s. 15.

⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXX, 40; Leknevî, *el-Fevâ'id*, s. 15.

⁹ Leknevî, *el-Fevâ'id*, s. 46; Tûnkî, *Mu'cem*, III, 84; Kureşî, *el-Cevâhir*, I, 395.

¹⁰ Meselâ bk. Kureşî, *el-Cevâhir*, I, 74.

iken babasından dinî eğitim görmesi imkânsızdır, çünkü onun bir ilmi öğrenmesi için en az on yaşında olması gerekir.¹¹

Ebû İshak İbrahim es-Saffâr, dedesinin ve babasının ilmî mirasını devam ettirip bunu kendi oğluna da aktarmıştır. Dolayısıyla Saffâr ailesinin ilim silsilesinde, tabakat kitaplarında Buhâra câminin imâmı olarak bilinen oğlu Ebû Mehâmid Hammâd b. İbrahim es-Saffâr da (ö. 576/1179) yer almaktadır. Ebû Mehâmid Hammâd es-Saffâr, fıkıh, kelâm, edebiyat ve hadis gibi ilim alanlarında yetmişmiş bir kişidir.¹²

Tespitlerimize göre, tabakat kitaplarında Saffâr'ın hayatı hakkında verilen bilgiler muhtemelen Sem'ânî'den nakledilmiştir. Çünkü Sem'ânî Ebû İshak es-Saffâr'dan ders okuduğunu ve kendisinden icâzet aldığını söylemektedir.¹³ Saffâr'ın doğum ve vefat tarihi hakkında genel olarak tabakat kitapları arasında farklı bir bilgi yoktur. Ancak bu konuda farklı bir görüş bildiren Zehebî'ye (ö. 748/1374) göre, Saffâr'ın doğum tarihi hicrî 461 (1068), vefatı ise hicrî 532 (1138) yılıdır.¹⁴ Halbuki Sem'ânî'ye ve diğer tabakat kitaplarına göre Saffâr'ın doğum tarihi hicrî 460 (1067), vefatı ise 534 (1139) yılı olarak geçer ki kanaatimizce isabetli olan da budur.¹⁵

Sem'ânî, Saffâr'ın imâm, zâhid ve büyük bir âlim olarak bilinmesinden dolayı bu vasıflarla havâs ve avâm arasında büyük şöhret kazandığını söyler. Onun her zaman hak ve doğru olan şeylerin taraftarı, yanlış olan şeylerin karşısında olduğunu bildirir.¹⁶ Saffâr'ın yaşadığı dönem Selçuklular dönemidir. Bu dönemde iktidarda Melikşâh'ın oğlu Sultan Sencer (ö. 544/1157) bulunmaktaydı. Sultan Sencer zamanında, Selçuklu devlet teşkilâtı en sağlam hâline gelmişti. Ancak Sultan Sencer'in dönemi uzun zaman saltanat mücadelelerine sahne oldu. Zamanla Sencer, Semerkant'a, Gazne ve Gurlular üzerine sefer yaparak, bölgede hâkimiyetini kurdu.

Saffâr'ın yaşadığı Buhâra bölgesi, din ve ilim adamı yetiştiren bir merkez konumundaydı. Saffâr büyük ve meşhûr bir âlim olarak halk tarafından sevilmiştir. Ancak onun bazı devlet meselelerinde iktidarı eleştirmesi, yöneticiler tarafından çeşitli baskı ve tehditlere maruz kalmasına yol açmıştır. Tabakat kitaplarının verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Saffâr, Sultan

¹¹ Tûnkî, *Mu'cem*, III, 84.

¹² Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 547; Kureşi, *el-Cevâhir*, II, 145.

¹³ Sem'ânî, *et-Tahbîr*, I, 71; Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 534.

¹⁴ Zehebî, *Siyer*, XXI, 92.

¹⁵ Temîmî, *et-Tabakât*, I, 186; Sem'ânî, *et-Tahbîr*, I, 71; Tûnkî, *Mu'cem*, III, 84; Leknevî, *el-Fevâ'id*, s. 25.

¹⁶ Sem'ânî, *et-Tahbîr*, I, 71.

Sencer'in buyruğu ile Merv'e sürülmüş ve orada iskâna zorlanmıştır.¹⁷ Sem'ânî'nin *el-Ensâb*'ında Saffâr ile Merv'de birden çok kere görüştüğünü¹⁸ ve ondan icâzet aldığını zikretmesi, Saffâr'ın söz konusu bölgede ilmî çalışmalarından vazgeçmediğini, aksine buna daha ısrarla devam ettiğini göstermektedir. Merv sürgününün ardından Buhâra'ya dönerek hayatının son günlerini orada geçiren Saffâr, hicri 534 (1139) yılının Rebîulevvel ayının 26'sında Buhâra'da vefat etmiş ve Bitülli adlı kabristana defnedilmiştir.¹⁹

Hocaları

İbrahim es-Saffâr'ın doğduğu ve ilk eğitim aldığı yer Buhâra'dır. Ömrünün Buhâra sonrası döneminde hangi ilmi nerede aldığı hakkında tabakat kitaplarında kesin bilgi bulunmamakla birlikte onun ders aldığı hocalarından bir kısmı şöyle tespit edilebilmektedir:

1. Babası İsmail b. Ahmed'den (ö. 461/1068 [?]) ilk fıkıh öğrenimini almıştır.²⁰ Tahâvî'nin *Kitâbü'l-keşf fî menâkibi Ebî Hanîfe* adlı eserini ondan okumuştur.²¹

2. Ebû Hafs Ömer b. Mansûr b. Habîb'den *er-Redd alâ ehli'l-ehvâ'* adlı eseri okumuştur.²²

3. Alî b. Ömer b. Cenb el-Bezzâz'dan (ö. 485/1093) İmâm Muhammed'in *es-Siyeru'l-kebîr* adlı eserini tahsil etmiştir.²³

4. Ebû Yakub Yûsuf b. Mansûr es-Seyyârî.²⁴ Saffâr, bu zâttan Ebû Hanîfe'nin *el-Âlim ve'l-müteallim* adlı eserini tahsil etmiştir.

5. Ebû Muhammed Abdülazîz b. el-Müstekarr el-Kermîni.

6. Ebû Muhammed Abdülmelik b. Abdurrahman el-Esberî.²⁵

7. Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el-Marûzî.

¹⁷ Tûnkî, *Mu'cem*, III, 84.

¹⁸ Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 584.

¹⁹ Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 584; Tûnkî, *Mu'cem*, III, 84.

²⁰ Zehebî, *Siyer*, XXI, 92; Tûnkî, *Mu'cem*, III, 84; Kureşî, *el-Cevâhir*, I, 73.

²¹ Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 584; *et-Tahbîr*, I, 71; Leknevî, *el-Fevâ'id*, s. 25; Tûnkî, *Mu'cem*, III, 84; Kureşî, *el-Cevâhir*, I, 74.

²² Sem'ânî, *et-Tahbîr*, I, 71; Kureşî, *el-Cevâhir*, I, 74.

²³ Zehebî, *Siyer*, XXI, 93; Tûnkî, *Mu'cem*, III, 84.

²⁴ Sem'ânî, *et-Tahbîr*, I, 71.

²⁵ Tûnkî, *Mu'cem*, III, 84; Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 584.

Öğrencileri

Döneminin meşhur hocalarından ders alan İbrahim es-Saffâr'ın yetiştirdiği talebelerinin birçoğu da, kendi dönemlerinde meşhur olmuş kişilerdir. Tabakât kitaplarında zikredilen çok sayıdaki öğrencisinden bir kısmı kelâm, bir kısmı tabakat yazarlığı ve bir kısmı da fıkıh sahasında derinleşmiştir. Onun bütün öğrencilerini saymak yerine, sadece meşhur olan birkaçının adını zikretmekle yetineceğiz:

1. Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr el-Temimî (v. 562/1167),
2. Ebû Mehâmid Hammâd b. İbrahim es-Saffâr (ö. 579/1184),
3. Ebû'l-Feth Muhammed b. Mahmûd en-Nesefî (ö. [?]),
4. Şeyhu'l-İslam olarak bilinen Ahmed b. Osman el-Âsımî el-Belhî (ö. [?]),
5. Fahrüddin Kâdıhan el-Hasan b. Mansûr b. Mahmûd el-Ûzcendî (ö. 592/1195).

Çok yönlü bir ilim adamı olan İbrâhim es-Saffâr, öğrencilerine de farklı ilim dallarında hocalık etmiştir. Okuttuğu ilim dalları arasında kelâmın da yer alması onun sadece kelâm ilmine vâkıf bir kimse değil, aynı zamanda bu sahada icâzet vermeye ehil bir âlim olduğunu da göstermektedir.

Eserleri ve *Risâle fi'l-Kelâm*

Tabakat kitaplarında İbrahim es-Saffâr'a nispet edilen toplam olarak beş eser vardır. Onun *Telhîsü'l-edille li-kavâidi't-tevhîd* adlı eseri, bütün kelâmî konuları ele almanın yanı sıra Mâtürîdiyye konusunda ayrıntılı ve önemli bilgiler nakletmektedir. Eserde Mâtürîdiyye yerine "Hanefiyye" ve daha çok "Ehl-i Sünnet" adı öne çıkarılır. Bunun sebebi, onun Ehl-i sünnet'in kurucusu olarak Ebû Hanîfe'yi görmesi olmalıdır. Eserde esmâ-i hüsnâ alfabetik sıraya göre oldukça geniş biçimde işlenmiş, birçok kelâm konusu Allah'ın güzel isimleriyle irtibatlandırılarak anlatılmıştır.²⁶

Telhîsü'l-edille li-kavâidi't-tevhîd Mısır'da 2008 yılında Kahire Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak Hişâm İbrahim Mahmûd tarafından tahkik edilmiş ve 2010 yılında tek cilt halinde Dâru's-selâm tarafından neşredilmiştir. Aynı eser, Almanya'da Angelika al-Massri tarafından da tahkik edilmiş ve bu çalışma 2011 yılında iki cilt halinde Deutsche Morgenländische Gesellschaft Orient-Institut tarafından yayımlanmıştır. Eserin el yazma nüshaları arasında Türkiye'de Âtîf Efendi Kütüphanesi, no. 1220 (istinsâh tarihi: 1128, 170 vr.), İngiltere'de British

²⁶ İlyas Üzüm, "Saffâr, Ebû İshak", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXV, 462.

Museum, no. 1577; Escorial Ktp., no. 1472; Irak'ta Bağdad, Mektebetü'l-Evkâf el-Âmme, no. 5233 (istinsâh tarihi: 884, 192 vr.) örnek olarak zikredilebilir. Ayrıca A. Ü. İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Hasan Onat'ın özel kütüphanesinde de bir nüshası mevcuttur (istinsah tarihi: 881, 222 vr.).

Saffâr'ın bir diğer eseri olan *el-İbâne*, nübüvvet ve risalet konularına dair bir eserdir.²⁷ Tabakat kaynaklarında Saffâr'a bu iki eser dışında *Kitâbü's-sünne ve'l-cemâa*, *Sakkü'l-cenne* (Farsça)²⁸ ve *Telhîsu'z-zâhid*²⁹ adlı eserler de nispet edilir.³⁰ Son eserin, "Zâhid" olarak da anılan müellifin *Telhîsu'l-edille*'si olması kuvvetle muhtemeldir.

Ebû İshak İbrahim es-Saffâr'ın, biyografik ve bibliyografik kaynaklarda zikredilmeyen *Risâle fi'l-kelâm* adlı eseri tarafımızdan tespit olunarak bir yüksek lisans çalışması çerçevesinde tahkik edilmiştir.³¹ Bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi'nin Şehid Ali Paşa Bölümü'nde 1706 numarada kayıtlıdır. 19 varak hacminde olan eser tâlik hattıyla yazılmış olup Arapça'dır. 250×180 mm. ebadındaki bu yazmanın her sayfası 13 satırdan oluşmaktadır.

Yazma nüshanın kapak sayfasının ortasında Arapça olarak sülüs hatlı bir mühür içinde yazılmış olan kayıt, bu eserin Şehid Ali Paşa Kütüphanesi'ne ait olduğunu göstermektedir. Yazma nüshanın kapağında ise "مجموعة رسائل عقائد" ibaresi bulunmaktadır.

Nüshanın ikinci varağında "بسم الله الرحمن الرحيم" başlığı altında müstensihin "takdim yazısı" yer alır:

الحمد لله المحتجب بسرادقات النور والبهاء فلا يحجبه حجاب العظيم الذي غرس غرس محبته في قلوب أولى الألباب القديم الذي جعل أول مبتدأ كلامه القديم...

Bu sözlerin devamında müstensih, Fâtîha Sûresi'nin her âyetine kısa açıklamalar yaparak takdimini bitirir.

Takdimden hemen sonra "رسالة في الكلام" başlığı altında müstensihin şu ifadeleri yer alır:

²⁷ Üzüm, "Saffâr Ebû İshak", DİA, XXXV, 462.

²⁸ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin*, I, 9.

²⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî, Beyrut t.y., I, 270.

³⁰ Tûnkî, *Mu'cem*, III, 84.

³¹ Rasim Çelidze, *Ebû İshâk İbrahim es-Saffâr: Hayatı, Görüşleri ve "Risâle fi'l-Kelâm" Adlı Eseri (İnceleme-Tahkik)* (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Bursa 2007.

قال الشيخ الإمام العالم العلامة الأجل الزاهد حجة الحق على الخلق أبو إسحاق إبراهيم بن إسماعيل بن أبي نصر الصفاري الأنصاري الوائلي...

Risâle fi'l-kelâm'ın farklı isimler altında kayıtlı tespit edilebilen diğer nüshaları ise şunlardır:

a) *Risâle fi mesâil suile anhâ eş-şeyh* adıyla Fransa'da Bibliothèque Nationale de France'de Arapça eserler bölümü 4808 numarada kayıtlı nüsha. Bu nüshanın ancak fotokopisine ulaşıldığı için bunun gerçekte kaç varak ve hangi boyutlarda olduğunu söylemek zordur. Nesih hattı ile yazılmış olan bu eser 15'er satırlık 29 sayfadan oluşmaktadır.

b) Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin Beyazıt bölümünde bulunan *Risâle fi'l-akâid*, 7886 numarada kayıtlıdır. Nesih hattı ile 6 varak hacmindeki 240×200 mm. ebadındaki bu yazma nüshanın her sayfası 23 satırdan oluşmaktadır. Eserin diğer nüshanın içerdiği hilafet konusu bu nüshada bulunmamaktadır.

c) *Ecvibetü'l-imâm es-Saffâr el-Buhârî*, Dâru'l-kütübî'l-Mısriyye, no. 272, mikrofilm no. 48652, vr. 67a.-70a.

d) *Es'ile fi'l-i'tikâd*, Dâru'l-kütübî'l-Mısriyye, no. 169, mikrofilm no. 5160, vr. 183b.-187b.

e) *Risâle fi ma'ne'l-hayât ve'l-ihtilâfi'l-vâki' fihâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya bölümü, no. 1683, vr. 171-184.

Risâle fi'l-kelâm adlı eserin içerdiği konular şunlardır:

- 1) İmân
- 2) Mîsâk
- 3) Fitrat
- 4) Allah'ın ilim sıfatı
- 5) Allah'ın kelâm sıfatı
- 6) Haberî sıfatlar
- 7) Melek ve cin
- 8) Ruh ve akıl
 - a. Aklın yeri
 - b. Akıl ve ilim farklılığı
 - c. Akıl ve ilmin üstünlüğü

- 12) Kabir azâbı
- 13) Münker ve nekir soruları
- 14) Rüyetullah
- 15) Allah'ın rüyâda görülmesi
- 16) Hilâfet
- 17) Lânetleme
- 18) Âşûre
- 19) Allah'ın kendi benzerini yaratması
- 20) Allah'ın zulme kâdir olup olmaması
- 21) İslâm yurdunda zalime tatbik edilecek hükümler
- 22) Eşyâda yasaklık (haramlık) ve mübahlık
- 23) Namazda selâmdan önce yapılacak dua
- 24) Hayır meselesi
- 25) Amelin fazileti

Ebû İshak İbrahim es-Saffâr'ın Risâle fi'l-*kelâm* Adlı Eseri Çerçevesinde Bazı Görüşleri

İman ve Fıtrat: Saffâr, kişide imanın tahakkuk etmesi için kalp ile tasdik ve dil ile ikrarın gerekli olduğunu ifade eder.³² Sadece tasdik ile yetinmeyip ikrârı da tasdikin yanında bir rükün olarak zikretmesi, her ne kadar kelâmcılığıyla mârûf olsa da, onun Hanefî fakîhi kimliğinin ve Ebû Hanîfe'nin takipçisi olduğunun bir göstergesidir. Nitekim o, Ebû Hanîfe'yi Ehl-i sünnet'in kurucusu olarak kabul edip eserlerinde daha çok onun görüşlerine yer vermekte ve Mâtürîdî'ye nâdiren atıflarda bulunup, Mâtürîdiyye yerine Hanefiyye tâbirini kullanmayı tercih etmektedir.³³

Saffâr, fıtratın bizâtihî iman olmadığını belirtir³⁴ ve "Dünyaya gelen her insan fıtrat üzerine doğar"³⁵ hadisini yorumlarken, fıtratın bazen "yaratılış",

³² Saffâr, *Risâle fi'l-*kelâm**, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, no. 1706, vr. 4a. Risâle'de Saffâr bu konuda "babamın görüşü" diyerek İsmail es-Saffâr'ın görüşünü aktarmaktadır.

³³ Üzüm, "Saffâr, Ebû İshak", *DİA*, XXXV, 463.

³⁴ Bu noktada da Saffâr'ın, Ebû Hanîfe'nin görüşünü takip ettiği söylenebilir. Nitekim o da Allah'ın insanları başlangıç itibariyle bizâtihî iman veya küfür üzere

bazen “din” anlamına geldiğini söyler. Fıtratın din anlamına geldiğini kabul eden Saffâr, bunu ispatlamak için: “Allah’ın fıtratı ki, O insanları onun üzerine yaratmıştır” (er-Rûm 30/30) âyetine yer verir ve her doğan çocuğun buluş yaşına kadar yetiştiği ortamın tesirleri altında kalıp ebeveyninin dinî hükümlerine uyduğunu söyler.³⁶

Saffâr, mîsâk gününde Âdemoğullarının “*belâ/evet*” cevabını vermelerinin iman ettikleri anlamına gelmediğini, “Yüzünü hanif olarak dine, Allah’ın insanları kendisi üzere yarattığı fıtrata çevir.” (er-Rûm 30/30) âyeti ve “Her doğan fıtrat üzere doğar.”³⁷ hadisindeki “fıtrat” ile bizatihi imanın kastedilmeyip, bunun doğan her kişinin (en azından dünyevî açıdan) ebeveyninin dininin hükümlerine tâbi olduğunu ifade ettiğini belirtir. Dolayısıyla fıtrat, insanın hayvan yavruları gibi din duygusundan tamamen hali ve başıboş olarak yaratılmadığını gösterir. Eğer fıtrat iman olarak kabul edilirse, ebeveyninin dinine tâbi olan çocuklara mürted hükümlerinin tatbik edilmesi gerekecektir ki, vakıanın böyle olmadığı açıktır.

Mîsâk gününde insanların “*belâ*” cevabı, velev ki Allah’a o zaman iman etmiş bulduklarının bir göstergesi olarak kabul edilse dahi, Saffâr’a göre böyle bir imanın taklîdî olması gerekir ki bu, iman etme hususunda yeterli değildir. Nitekim Allah Teâlâ Kur’ân’da “Kıyâmette onlar ‘Gerçekten biz bundan gâfil idik!’ derler” (el-A’râf 7/172) buyurmuştur. “İnsanlar imanı bilmediği takdirde nasıl buna ihtiyaçları olur?” sorusuna Saffâr, mîsâk gününde insanların unutkan olduklarını belirtir. Nitekim Allah Teâlâ: “O gün Allah hepsini diriltecek ve onların yaptıkları kendilerine haber verilecektir. Allah onları saymıştır, onlar ise unutmuşlardır, Allah her şeye şâhittir” (el-Mücâdele 58/6)³⁸ buyurmuştur.

Sıfatlar: Saffâr, Allah’ın ilim sıfatının zât ile kaim olması görüşünü ileri sürer. Nitekim Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de: “En güzel isimler Allah’ındır,

değil, seçme iradesine sahip bireyler olarak yarattığını, sonradan mümin olan kimsenin fıtratını bozmadan sürdürmekle birlikte kendi tercihi ve kesbi, Allah’ın irade, takdir ve kazasıyla mümin olduğunu, kâfirin ise fıtratını değiştirmek suretiyle kendi tercihi ve kesbiyle ve yine Allah’ın irade, takdir ve kazasıyla kâfir olduğunu belirtir; bk. Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-Ekber (İmâm-ı Azamın Beş Eseri* içinde Türkçe tercümesiyle birlikte nşr. Mustafa Öz), Kalem Yayıncılık, İstanbul 1981, s. 60 (Arapça metin).

³⁵ Buhârî, “Cenâiz”, 79, 80, 93; Müslim, “Kader”, 22-25.

³⁶ Bununla, eğer onlar daha başlangıçta iman veya küfür üzerine doğmuş olsalar hiçbir zaman inançlarını değiştiremeyeceklerini ve buna da muhtaç olmayacaklarını kastetmektedir.

³⁷ Buhârî, “Cenâiz”, 92; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 17; Tirmizî, “Kader”, 5.

³⁸ Saffâr, *Risâle*, vr. 4a.

O'na bu isimlerle dua edin" (el-A'râf 7/180) buyurur. Saffâr, söz konusu âyette zikrolunan: 'Allah'ın güzel isimleri' ibaresinin müfessirler tarafından "Allah'ın sıfatları" olarak tefsir edildiğini söyleyerek, Allah'ın kendisi için sıfat ispatladığını kabul eder ve sıfatlarını inkâr eden muhalifleri küfürle itham eder. Saffâr'a göre, Allah'ın ispat ettiğini nefyedene ya da O'nun nefyettiğini ispat eden kişi Allah'ın kitabını inkâr etmiştir. Dolayısıyla ona göre böyle bir kişi kâfirdir. Bu konuda Ehl-i Sünnet'in görüşünde olan ve Allah'ın ilminin zâtının ne aynı ne de gayrı olduğu anlayışını kabul eden Saffâr, bu konuda Hz. Ali'nin³⁹ ve İmam Mâtürîdî'nin görüşünü esas alır ve böyle bir yaklaşımın Allah'ın her sıfatı hakkında düşünülmesi gerektiğini ifade eder.⁴⁰

Saffâr'a göre Allah'ın kelâm sıfatının delili Kur'ân-ı Kerîm'dir. *Risâle'*de, Allah'ın kitabı hakkında kendi görüşünü aktarmadan önce selef âlimlerinin görüşlerine yer verir. Onlara göre Kur'ân, Allah'ın kelâmıdır, mahlûk değildir, O'nun zâtı ile kaimdir ve O'ndan ayrı değildir. Kur'ân yalnız mânadan ibaret değildir. Hem harflerden hem de mânadan ibarettir, dolayısıyla harfleri ve lafızları yaratılmış değildir. Saffâr, Selefin Kur'ân anlayışını kabul eder ve Kur'ân'ın Allah'ın kelâmı olarak yaratılmadığını ileri sürer. Ancak ona göre Kur'ân'da geçen "elif", "lâm" ve "mîm" gibi harfler mahlûktur. Çünkü bunlar mushaflarda yazılmış, kalplerde saklanmış, dillerle okunmuş, kulaklarla işitilmiştir. Saffâr, Kur'ân'daki yazılmış harflerin mahlûk olduklarını söyler; ancak harflerin mânasının Allah'ın zâtıyla kâim, ezeli sıfat olduğunu teyit eder ve Allah'ın kelâmının mana ile birlikte, Hz. Peygamber'e indirilmiş, dil ile okunmuş, kalplerde saklanmış ve kulaklarla işitilmiş olduğu yönündeki selef görüşünü benimser. Saffâr'ın mâna ve harfler hakkındaki bu yaklaşımı, harflerin mânadan ayrı düşünülmemesinden ibarettir.⁴¹

³⁹ *Risâle'*de Hz. Ali'nin sözü şu şekilde geçmektedir: "(Allah) ilim ile âlimdir, (O'nun) ilmi vardır.", vr. 3a.

⁴⁰ Saffâr, İmam Mâtürîdî'nin görüşünü şu şekilde aktarmaktadır: "Allah ilim ile âlimdir, kudret ile âdildir (kadirdir); biz Allah'ın her sıfatı hakkında bu şekilde düşünürüz." Bk. *Risâle'*, vr. 2b.

⁴¹ Saffâr, *Risâle'*, vr. 9a. Bu konuda İmam Mâtürîdî'nin ifadeleri şu şekildedir: "Allah'ın kelâmı sesler ve harfler cinsinden olmayıp sadece manalardan ibaret ezeli ve zâtî bir sıfattır. Harf ve seslerden oluşan kelâma gelince, bu hadistir ve Allah'ın sıfatı değildir. Harf ve seslerden oluşan kelâma Allah'ın kelâmı denilmesi mecazîdir. Zira bu harf ve sesler Allah'ın kelâmına delalet etmektedir." Bk. Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Kitâbü't-tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Arûci), İslâm Araştırma Merkezi (İSAM) Yayınları, Ankara 2003, s. 86.

Risâle'de Saffâr, "haberî sıfatlar" terimini kullanmaz. Bu konuda Mâtürîdî'nin terimleştirdiği şekliyle *müteşâbihât* ifadesini kullanır. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a nispet edilen vech, yed, cenb ve istivâ gibi haberî sıfatlar konusunda Selefin tavrından bahseden Saffâr, onların bu mevzu hakkında konuşmaktan kaçındıklarını belirterek konuya dair Mâlik b. Enes'in meşhûr sözünü nakleder. Saffâr, Kur'ân-ı Kerîm'de "Allah'ın dışında te'vîlini kimse bilmiyor" (Âl-i İmrân 3/7) âyetinin Selefin genel kriteri olduğunu söyler ve naslarda geçen müteşâbihâtta tevakkufu tercih ettiklerini dile getirir. Saffâr, teşbîhe ve sıfatların inkârına sebep olacak şekilde müteşâbihâtın te'vîl edilmemesi gerektiğini ifade eder. Kur'ân'da Allah Teâlâ'ya nispet edilen "yed" in (el) kudret olarak tevîl edilmesini, Âdem'in (a.s.) yaratılma faziletini nefyettiği nedeniyle câiz görmez. Teşbih korkusu ve ta'til endişesiyle cenb, istivâ ve vech gibi müteşâbihâtın te'vîl edilmesini câiz görmez. Saffâr'a göre bunlar Allah Teâlâ'nın mâhiyeti ve keyfiyeti bilinmeyen sıfatlarıdır. Haberî sıfatlar tıpkı sübûtî sıfatlar gibi ne zâtın kendisi ne de gayrıdır. Saffâr, Allah'ın "yed" sıfatının "nimet, kudret, saltanat" olarak anlaşılmasını, ya da uzuv kabul edilmesini doğru görmez. Çünkü böyle bir anlayışın Allah'ın sıfatlarını nefyetsmeye veya teşbîhe götüreceği ikazında bulunur. Saffâr "O'na hiç bir şey benzemez" (eş-Şûrâ 42/11) âyetinden hareket ederek sıfatlar konusunda Ehl-i sünnet ve'l-cemâat'ın genel görüşünün bu olduğunu ifade eder.⁴²

Akıl, mâhiyeti ve akla müteallik konular: Saffâr, aklın hâfıza, fikir, unutkanlık, şüphelilik ve kesin bilgi gibi arazlarla kâim olması nedeniyle bir cevher olduğunu ve bu konuda tartışmanın yeri olmadığını belirtir. Bununla birlikte akıl, vasıflara mahal teşkil etmesi nedeniyle cisim olarak da kabul edilemez. Muhdes olan bir şeyin ya cisim, ya cevher ya da araz olması gerektiği ve aklın cisim veya araz kategorisine girmediği açık olduğuna göre, aklın bir cevher olduğunun kabul edilmesi gerektiğini söyler. Nitekim ona göre cevherlerde bâkîlik özelliğinin bulunması, aklın cevher olduğuna bir delil teşkil etmektedir.⁴³ Akıldan farklı olarak rûhun mâhiyeti ise Saffâr'a göre tartışılmaya müsait bir meseledir. O, rûhu latîf bir cisim olarak kabul eder ve "[Ruhları bedenlerinden] söküp çıkaranlara" (en-Nâzi'ât 79/1) âyetinin buna delil olduğunu belirtir.⁴⁴

Saffâr'a göre aklın mahalli konusu ihtilâflı bir meseledir. Tabiplerin yaklaşımına göre, akıl insanın beyninde yer alır. Hz. Ali ise "aklın kalpte olduğu"nu ifade etmiştir. Bu iki görüş arasında Hz. Ali'nin görüşünün daha isabetli olduğunu düşünen Saffâr, aklın kalpte olduğunu benimser ve bunu tabiplerin tezine antitez olarak getirir. Bu konu çerçevesinde Saffâr akli,

⁴² Saffâr, *Risâle*, vr. 7b, 8b.

⁴³ Saffâr, *Risâle*, vr. 6a.

⁴⁴ Saffâr, *Risâle*, vr. 6b.

mârifet olarak değerlendirir.⁴⁵ Bu bağlamda akıl ve ilmin aynı olup olmadığına da değinen Saffâr, bu konunun tıpkı aklın nerede olduğu/bulunduğu konusu gibi farklı ihtimalleri taşıyan bir konu olduğunu söyler. Bazı âlimlerin akla ve ilme aynı anlam verdiğini, bazılarının ise bunları birbirinden farklı kabul ettiklerini belirtir. Akıl ve ilmin birbirinden farklı olduklarını kabul eden Saffâr, bu görüşün Ehl-i sünnet'in genel kanaati olduğunu vurgular ve buna dair birkaç delil getirir. Bu delillerin birincisi aklın ilme götüren bir yol olması, diğeri ise ilmin araz ve sonlu, aklın ise cevher ve bâkî olmasıdır.⁴⁶

Saffâr, akıl ve ilmin birbirinden farklı şeyler olduğu hususunu ortaya koyduktan sonra, bunlardan hangisinin üstün olduğu tartışmasına dikkat çeker. Ona göre ilim akıldan daha faziletlidir; zirâ Allah Teâlâ âkil değil âlimdir. Buna delil olarak Saffâr şunu gösterir: Allah Teâlâ'nın kullarına akli ihsân etmesi, onlara hitapta bulunmak veya onları mükellef kılma konusunda Allah'ın âdil oluşunun sonucudur, çünkü kuldaki hitap makamı akıldır. Aynı zamanda kulun bülûğa ermiş olması da akıl sahibi olması gibi mükellef kılınmasının şartlarındandır. Ayrıca Allah'ın âkil olarak değil, âlim olarak vasıflandırılması ve Allah'ın akli hem sevdiğine hem de sevmediğine verirken, ilmi ancak sevdiğine vermesi ilmin üstünlüğünün birer delilidir.⁴⁷ Aklın ilme götüren bir yol olduğunu belirten Saffâr, ilmin aklın neticesi olmasını kabul etmez. Buna delil olarak Saffâr, Allah'ı yazının yazara delâlet etmesi ve yazının yazardan daha faziletli olmadığı şeklinde ifade ederek akli delil, ilmi ise medlul olarak değerlendirir. Saffâr, muhaliflerin bu konuda akli ilimden faziletli kabul etmelerinin Allah Teâlâ'nın âlim olduğuna dikkat eder, O'nun şânını zedeleyici bir iddia olarak değerlendirir.⁴⁸

Kabir Sorgusu ve Azâbı: Saffâr, kabir azâbının hak ve gerçek olduğunu ifade eder. Kabir azâbı, Allah tarafından kâfirler için hazırlanmış olup, bu konuda kabrin var olup olmaması önem taşımamaktadır. Saffâr, kabir azâbının hak olduğuna dair birtakım naklî deliller öne sürer. Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de: *"Bunlar günahları yüzünden suda boğuldular, ardından ateşe sokuldular"* (Nûh 71/25); *"En büyük azaptan önce, onlara mutlaka en yakın azaptan tattıracağız"* (es-Secde 32/21) ve *"Şüphesiz zulmedenlere, ondan başka da azap vardır"* (et-Tûr 52/47) buyurmuştur. Saffâr'a göre zikrolunan bu âyetler kabir azâbının birer göstergesidir. Saffâr, Ebü'l-Leys es-Semerkindî'ye atıfta

⁴⁵ Saffâr, *Risâle*, vr. 6b.

⁴⁶ Saffâr, *Risâle*, vr. 6b.

⁴⁷ Saffâr, *Risâle*, vr. 7a.

⁴⁸ Saffâr, *Risâle*, vr. 7a.

bulunarak kabir azabının idrar (temizliğe önem vermeme), huyânet, namazın terk edilmesi, gybet ve iftira gibi beş şeyden kaynaklandığını aktarır.⁴⁹

Saffâr'a göre Münker ve Nekîr haktır. Bu iki melek kula Allah, nebî ve din hakkında çeşitli sorular soracaklardır. Saffâr, meleklerin kulun cesedine mi, rûhuna mı soru sordukları hakkında Ehl-i sünnet içerisinde farklı görüşler olduğunu belirtir. O, bu görüşlerin arasında orta yol tutarak her iki ihtimalin de geçerli olabileceğini kabul eder, fakat meselenin mahiyeti ve meleklerin sorma keyfiyetiyle meşgul olunmamasını tercih eder; Münker ve Nekîr'in varlığına ve onların soracaklarına iman etmenin yeterli olduğunu belirtir.⁵⁰

Rü'yetullah: Saffâr'a göre Allah Teâlâ'nın gözle görülmesi mümkündür. Çünkü Allah mevcuttur. Bununla birlikte Allah'ın görülmesi hususunda naklî delil de vardır, nitekim Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de: "*O gün yüzler rabbine bakarak sevinecektir*" (el-Kıyâme 75/22-23) buyurmuştur. Saffâr'a göre, her mevcûdun gözle görülmesi, varlığın var oluşundan kaynaklanmaktadır, madûma gelince o ise görülmez. Saffâr, var olan şeyin görülmemesinin kabul edilmesi hâlinde madûmun ve mevcûdun aynı olduğu sonucuna varılacağını söyler ki, ona göre bu yanlıştır.⁵¹ Öte yandan muhaliflerin, "mevcût olanlar ancak cihet ile görülür" iddialarına karşı çıkan Saffâr, her mevcûdun görülmesinin cihetten değil, cihetin görülmesinin ancak var olmasından kaynaklandığını söyler. Hâlbuki Allah Teâlâ "cihet" kavramından münezzehtir. Herhangi bir mevcûdun cihetle ya da cihet olmadan görülmesinin mümkün olduğunu belirten Saffâr, Allah'ın cihet olmaksızın

⁴⁹ Saffâr, *Risâle*, 16a. Ayrıca bk. es-Semerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, *Tenbühü'l-gâfilîn*, (nşr. Seyyid el-Arabî), Mektebetü'l-îmân, Kahire 1994, s. 26.

⁵⁰ Saffâr, *Risâle*, vr. 17b. Muhtelif görüşlerin ortaya çıktığı bu meselede cumhur âlimler azabın hem ruha, hem de cesede yapıldığı görüşüne meyletmişlerdir, ancak azabın niteliği hakkında fazla bilgi vermemişlerdir. Rûhun hakikati üzerinde de görüş ayrılıkları vardır. Bir görüşe göre rûh lâtif (ince, şeffaf, nüfûz kabiliyeti olan) bir cisimdir. Yaş ağaca suyun nüfuzu gibi bedene nüfuz etmiştir. Allah, rûh cesette kaldığı sürece hayatı devam ettirmeyi âdet kılmıştır. Rûh cesetten çıkınca ölüm hayatı ortadan kaldırır. Başka bir görüşe göre de, rûh ceset için güneşin ışıkları gibidir. Mutasavvıflar bu görüşü benimsemişlerdir. Ehl-i sünnet'e mensup bir topluluk, gül suyunun güle sirayet ettiği gibi, rûhun da bedene sirayet eden bir cevher olduğunu söylemişlerdir (Aliyyü'l-Kârî, Ebü'l-Hasan Nüreddin Ali b. Sultan Muhammed, *Fikhü'l-Ekber Şerhi* (çev. Y. Vehbi Yavuz), İstanbul 1979, s. 259). Âyette şöyle buyrulur "*De ki rûh, Rabbim'in bildiği bir iştir. Size bu konuda pek az bilgi verilmiştir.*" (el-İsrâ 17/85).

⁵¹ Saffâr, *Risâle*, vr. 10a.

görüleceğini söyleyen diğer Sünnî âlimler gibi düşünür ve bunu muhâliflere karşı Ehl-i sünnet'in temel görüşü olarak savunur.⁵²

Rızık: Saffâr, rızık insanın hayatını sürdürme sebebi olduğunu, tıpkı devânın şifâyâ sebep olmasına benzediğini ifade eder. “*Yeryüzünde yürüyen her canlının rızığı, yalnızca Allah'ın üzerindedir*” (Hûd 11/6) ayetine dayanarak, Allah Teâlâ'nın her canlıyı hakikatte rızıklandırıldığını belirten Saffâr, rızık kapsamına haramın da girmesi gerektiğini iddia eder. Ona göre rızık, Allah tarafından kullara takdir ve vaad edilen şeydir. Çünkü rızık insanın geçimini sağlar. Saffâr, rızık haram-helâl olarak değerlendirilmesini câiz görmez. Çünkü haram-helâl olarak ancak insanların fiilleri nitelendirilebilir. Saffâr, insanlar tarafından rızıklarının genişletmek için yapılan helâl ya da haram tavırlarından hareketle Allah katında insanların buna göre cezâ veya mükâfatla değerlendirileceğini belirtir.⁵³

Sonuç

Ebû İshak İbrahim es-Saffâr, hicri VI. milâdî XII. yüzyılın başında yaşamış ve Buhâra âlimleri arasında Sünnî bir mütefekkir olarak önemli yer edinmiştir. Tabakât kitaplarında onun hayatı hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Klasik döneme ait tabakât kitaplarına başvurulduğu zaman, Saffâr'ın hayatının ilimle uğraşmak ve Sünnî Mâtürîdî kelâm düşüncesine hizmet etmekle geçtiği görülmektedir. Saffâr küçüklüğünden itibaren Hanefî fıkıhı, edebiyat ve kelâm gibi ilim dallarında bilgi elde etmek yolunda hayatını fedâ etmiştir. Tabakât kitapları ve *Risâle fi'l-kelâm* dikkatle incelendiği zaman, Saffâr'ın, hakikat doğrultusundan ayrılmayan ve hakkı seven bir zât olduğunu söyleyebiliriz. Yaşadığı dönemde iktidarı eleştirmesinden dolayı dönemin idarecileri tarafından Merv'e sürgün edilmiştir. Onun İran, Afganistan ve diğer çeşitli ilim merkezlerinde değişik ilim adamları ile görüştüğünü, Sünnî kelâm çerçevesinde bilgi elde ettiğini ve çok sayıda öğrencilerinin olduğunu söyleyebiliriz. Saffâr, Buhâra'da ve diğer bölgelerde bulunduğu yıllarda çeşitli bölgelerden gelen ilim taliplerine farklı disiplinlerde ders vermiş, başta kelâm ve fıkıh olmak üzere naklî ilimlerde değerli eserler kaleme almıştır.

*Risâle'*de Saffâr'ın, Mâverâünnehir bölgesinde kurulan Hanefî-Mâtürîdî mezhebinin müntesibi olarak kendi mezhebinin görüşlerini aşırı derecede savunduğu görülmektedir. Sünnî geleneğini izleyen Saffâr, sıfatların ezeli olduğu konusunda Mâtürîdî'nin genel anlayışını kabul eder ve bu anlayışa muhalif olanları tekkîr eder. Allah'ın ilim, kelâm ve diğer sübûtî sıfatlarının zât ile kâim ve ezeli olduklarını kabul eden Saffâr, Mutezile, Râfıza ve diğer

⁵² Saffâr, *Risâle*, vr. 10a.

⁵³ Saffâr, *Risâle*, vr. 13b.

bidat mezheplerini reddetmektedir. *Risâle'*de Sünnî geleneğine aykırı düşünceleri titizlikle çürütmeye çalıştığı görülmektedir. *Risâle'*de, Allah'ın şânını, zedeleyici şeylerden uzak tutmaya gayret gösteren Saffâr'ın, haberî sıfatların tevîl edilmesi noktasında çok hassas davrandığı görülmektedir. Onun sahih olan yani zedeleyici olmayan doğru te'vîlin varlığını kabul etmekle birlikte "yed", "istivâ" ve "cenb" gibi haberî sıfatlara mahiyet ve keyfiyet nispet etmediği, sadece Allah'ın zâtı ile kâim sıfatları olduklarını kabul ettiği, bir başka deyişle Selef'in düşüncesini benimsediği anlaşılmaktadır. *Risâle'*si ve *Telhîsu'l-edille'*sinde ismen Mâtürîdî'ye atıf yapmakla birlikte, özelde bu konuda Ebû Hanîfe'nin ve Selef ve mütekaddimîn tavrının baskın olduğu görülmektedir. Diğer Ehl-i sünnet kelâmcıları gibi Saffâr, Mutezile, Râfıza ve diğer fırkaların görüşlerini reddetmeye çalışmakta, vücûd (var oluş) delilinden ve konuyla ilgili naklî delillerden hareketle, Allah'ın ahirette görülmesinin aklen mümkün olduğunu benimsemekte, bir bakıma Sünnî geleneğin bu konudaki temel düşüncesini müdafaa etmektedir. Rızkın kazanılmasını çift yönlü gören yani hem haram hem de helal olduğunu kabul eden Saffâr, haram ve helâl nitelendirmesinin ancak kulların fiilleriyle ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Rızkı, Allah'ın her canlıya vaadi olarak değerlendirmesi, İmâm Mâtürîdî'nin tesis ettiği ekolün temel anlayışını benimsemiş olduğuna delâlet etmektedir. Eseri ile hayatı hakkında ulaşılan bilgilerden hareketle Saffâr'ın, Mâtürîdî kelâm çizgisini takip ettiğini, Sünnî düşünce sistemini geliştirme ve muhalif görüşleri reddetme uğrunda var gücüyle çalıştığını, fikir üretme yolunda büyük gayret sarf ettiğini söylemek mümkündür.

Kaynaklar

- Aliyyü'l-Kârî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed (ö. 1014/1605), *Fıkhü'l-Ekber Şerhi* (çev. Y. Vehbi Yavuz), İstanbul: Çağrı Yayınları 1979.
- Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1338/1920), *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (nşr. M. Şerefettin Yaltkaya & Kilisli Rifat Bilge), I-II, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı 1945-1947'den ofset; Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî t.y.
- , *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsâru'l-musannifin*, I (nşr. Kilisli Rifat Bilge- İbnülemin Mahmûd Kemal İnal), I, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi 1951; II (nşr. İbnülemin Mahmûd Kemal İnal & Avni Aktuç), İstanbul: Maarif Basımevi 1955'ten ofset; Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî t.y.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), *el-Câmiu's-sahîh*, (nşr. Muhibbüddin el-Hatib ve dğr.), I-IV, Kahire: el-Matbaatü's-selefiyye 1980.

- Çelidze, Rasim, *Ebû İshâk İbrâhim es-Saffâr: Hayatı, Görüşleri ve "Risâle fi'l-Kelâm" Adlı Eseri (İnceleme-Tahkik)*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2007.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistanî (ö. 275/888), *Sünenü Ebî Dâvûd* (nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid), I-IV (iki cilt hâlinde), Beyrut: Dâru İhyai's-sünneti'n-nebeviyye t.y.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit el-Bağdâdî (ö. 150/767), *el-Fikhü'l-Ekber, İmâm-ı Azamın Beş Eseri* içinde Türkçe tercümesiyle birlikte (nşr. Mustafa Öz), İstanbul: Kalem Yayıncılık 1981, s. 56-64 (Arapça metin), s. 66-72 (Türkçe tercüme).
- Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed (ö. 775/1374), *el-Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-hanefiyye* (nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), I-IV, Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî 1978.
- Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed (ö. 1303/1886), *el-Fevâ'idü'l-behiyye fi terâcimi'l-hanefiyye: et-Ta'likâtü's-seniyye ale'l-Fevâ'idü'l-behiyye* (nşr. Muhammed Bedreddîn Ebû Firâs en-Na'sânî), Kahire: Matbaatü's-saâde 1324.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed (ö. 333/944), *Kitâbü't-tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Arûçi), Ankara: İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları 2003.
- Saffâr, Ebû İshak İbrahim b. İsmail b. Ahmed b. İshak el-Buhârî (ö. 534/1139), *Risâle fi'l-Kelâm*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, no. 1706.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr el-Mervezî (ö. 562/1167), *el-Ensâb* (nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî), I-V, Beyrut: Dâru'l-Cinân 1980.
- , *et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebîr* (nşr. Münire Nâcî Salim), I-II, Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd 1975.
- Semerkandî, Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim (ö. 373/983), *Tenbühü'l-gâfilîn* (nşr. Seyyid el-Arabî), Kahire: Mektebetü'l-îmân 1994.
- Temîmî, Takiyyüddin b. Abdülkâdir (ö. 1005/1597), *et-Tabakâtü's-seniyye fi terâcimi'l-hanefiyye* (nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), I-IV, Riyad: Dâru'r-rifâ'î 1983.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî (ö. 278/892), *el-Câmiu's-sahîh* (nşr. Beşşar Avvad Ma'ruf), I-VI, 2. baskı, Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî 1998.
- Tûnkî, Mahmûd Hasan (ö. 1366/1947), *Mu'cemü'l-Musannifîn* (nşr. Sıddîk Kemal Mekki), I-IV, Beyrut: Matbaatü Zengü Garâf Tabbâre 1926.
- Üzüm, İlyas, "Saffâr, Ebû İshak", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXV, 462-463.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1374), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (nşr. Hüseyin el-Esed vdğr.), I-XXV, 3. baskı, Beyrut: Müessesetü'r-risâle 1985.

—, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm* (nşr. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî), I-LIII, Beyrut: Dâru'l-kitabî'l-Arabî 1996.

Ziriklî, Hayreddîn (ö. 1396/1976), *el-A'lâm: kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ*, I-VIII, Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn 1986.